

FALUSNÉ SZIKRA KATALIN

Munkanélküliség és képzettség

A magasan fejlett országok tapasztalatai nyomán

A cikk a magasan fejlett országok tapasztalatait vizsgálva, megállapítja: a munkafeladatok felbontása, a szükséges tudás megosztása ma is folyik. Az új technológia ma sem igényel minden dolgozótól egyre nagyobb tudást. Különösen az információs technológia hatására az alacsony képzettségű munkaerő iránti kereslet nagyon megcsappant. A képzett dolgozók iránti igény azonban inkább csak relatíve, az alacsony képzettségűekhez képest nő. A magasabb képzettségűek védettsége a munkanélküliséggel szemben csak viszonylagos. A tanultak részaránya a tartósan munkanélküliek között növekszik. Nem ritka a túlképzettség, a munkahelyeknek a szükségesnél magasabb végzettségűekkel történő betöltése. A képzés körének szélesítése és színvonalának emelése önmagában nem megoldás.*

A második világháborút követő expanziót, amely tulajdonképpen az 1970-es évek elejéig tartott, nagyon mérsékelt munkanélküliség jellemezte. Olyan magasan fejlett országok, mint Franciaország vagy az NSZK, munkaerő-behozatalra szorultak. Újonnan alkalmazott dolgozók közel 10 százaléka külföldről érkezett. Az azóta eltelt negyedévszázadban gyökeresen megváltozott a helyzet. A munkanélküliség már nem konjunkturális jelenség, hanem magas szinten állandósult, és az egyén számára is gyakran hosszan tartó vagy végleges. Különösen Európában súlyos a helyzet, ahol a munkahelyek létrehozása már az 1960-as évektől rendszeresen lemaradt a lakosság növekedésétől. Az átlagosan 11 százalékos munkanélküliség az EU-országokban nemcsak nagy gazdasági teher, hanem veszélyes politikai gyújtóanyag is.¹

Műszaki színvonal és képzettség

Növeli vagy csökkenti a műszaki fejlődés a munkafeladatok végzéséhez szükséges képzettséget? Ekörül még ma is sok a vita. Nagyon különböző elméletek léteznek egymás mellett. Fő típusaik: a *dekvalifikáció*, a *növekvő kvalifikáció* és a *polarizáció elmélete*.

1. A *dekvalifikáció elmélete* szerint a tőkés üzemszervezés, amely darabokra tördeli az egyes munkafolyamatokat, és elválasztja az önálló szellemi munkát a végrehajtó tevékenységtől, ma is a termelőmunka végzéséhez szükséges képzettség csökkenését vonja maga után.

* A cikk a T 20219 sz. OTKA-témához kapcsolódó kutatás alapján készült.

¹ Az 1960-as évek közepén Európában 65 százalék volt a munkaképes korúak foglalkoztatottságának a foka, az Egyesült Államokban pedig 63 százalék. Az 1990-es évek közepére ez az érték a 15 EU-tagországban 59 százalékra csökkent, míg az Egyesült Államokban 72 százalékra nőtt. (Schmid [1996] 630. o.)

2. *A növekvő kvalifikáció elmélete* szerint a gépesítés és az automatizálás a szakképzett munka terének a kiszélesedéséhez, a munkaerő átlagos képzettségi szintjének a növekedéséhez vezet.

3. *A polariáció elmélete* szerint a gépesített termelésről az automatizált termelésre való áttéréssel valójában nem csökken és nem nő, hanem polarizálódik a munkafeladatok elvégzéséhez szükséges képzettség. Az egyik oldalon nagyon egyszerű, egyoldalú, különösebb képzettséget nem igénylő, míg a másikon bonyolult, magas képzettséget igénylő feladatok jönnek létre, miközben a közepes követelményeket támaztó tevékenységek tere szűkül.

Mindhárom elmélet napjainkban is végbemenő valóságos folyamatokat tükröz. A munkafeladatok felbontása, a szükséges tudás megosztása ma is folyik. Ez nem a taylorizmussal kezdődött, és nem is ért vele véget, a taylorizmus ma is élő irányzat. Az új technológia ma sem igényel minden munkástól egyre nagyobb szakmai tudást, intelligenciát. Számos esetben megállapítható a munkafeladat elvégzéséhez szükséges képzettség, szakmai tudás csökkenése (*deskilling effect*). *A dekválifikációs elméletnek* ma is van valóság alapja. A dekválifikáció folyamata azonban a múlt században és századunk első évtizedeiben volt markáns kísérője a nagyipari munkaszervezésnek, napjainkban már nem az. Főképp három körülmény hat a dekválifikáció ellen:

- állandóan új termékek és szolgáltatások előállítására,
- egyre bonyolultabb termékek és szolgáltatások előállítására,
- egyre bonyolultabb termelőberendezések és termelési eljárások alkalmazása (például a kézi összeszerelés helyett robotok), ami különösen a karbantartási munkákkal szembeni követelményeket növeli.

Mind a makro-, mind a mikroszintű adatok alátámasztják *a növekvő kvalifikáció elméletét*. A jelentős technológiai változások többségükben növelik a dolgozók szakmai ismereteivel, felelősségével és általában a szellemi tevékenységével szembeni követelményeket. A gyártmány- és gyártásfejlesztés is rendszerint *csökkenti* a tanulatlan és a betanított munkások iránti, és *növeli* a technikusok és a mérnökök iránti igényt. Ez kétségtelenül olyan eltolódást jelent, amely a magasabb képzettségű dolgozói csoportoknak kedvez. Nyitva marad azonban az a kérdés, hogy eközben hogyan változik az egyes dolgozói csoportok munkájának a tartalma. Előfordul ugyanis, hogy például a technikusok egy részének munkafeladata egyszerűbbé válik, mint a szakmunkásoké volt azelőtt. (*Senker* [1994] 358. o.)

Egy technológiai megoldásnak a szükséges képzettségre gyakorolt hatása nem feltétlenül állandó, változhat az idők folyamán. Az esetek egy részében a magasan képzett munkások foglalkoztatásának a növekedése csak átmeneti, az új technológia bevezetésének, bejáratásának az idejére korlátozódik. (*Matzner–Schettkat–Wagner* [1990] 697. o.)

A magasabb képzettség iránti össz gazdasági igény növekedése nemcsak az egyes ágakon belüli növekedésnek a következménye, az ágazati struktúra eltolódása is ebben az irányban hat. Különösen gyorsan növekszik az új technika előállításában kulcshelyet elfoglaló, nagy arányban magas képzettségű munkaerőt foglalkoztató ágazatok súlya.

Egy új technológia bevezetésekor gyakran nem látható előre, hogy annak alapvető következménye a magasabb képzettségűek iránti igény vagy pedig a *polarizáció* lesz. Számos empirikus vizsgálat – így például egy sor új, németországi esettanulmány – számol be polarizációs jelenségekről. A betanított vagy szakmunkások specializált tevékenysége a technológiai változás hatására nemritkán egyrészt magas képzettséget igénylő szakfeladatra, másrészt szakképzettséget egyáltalán nem igénylő segédmunkás funkcióra bomlik. (*IFO* [1981] 206. o.)

Az irodai munkakörökre is érvényes az általános tendencia: a képzettséggel szemben támasztott követelmények jelentős növekedése, mégsem ritka, hogy a munkafeladat egy

részét a régebbinél lényegesen alacsonyabb képzettséggel is el lehet látni. A kereskedelemben sem kivételes a polarizáció. A brit kiskereskedelemnek a nyolcvanas évekre vonatkozó adatai az alkalmazottak fokozódó differenciálódására utalnak. Az új technikai berendezések részben igénytelen, szakképzettséget nem igénylő új munkahelyeket teremtettek, de még inkább növelték a már addig is képzettek szükséges képzettségét. (Penn [1995] 233. o.)

A különböző esettanulmányok tanúsága szerint az információs technológia befolyása a képzettségi szerkezetre a technológia műszaki jellemzőitől, a munkafeladat jellegétől és a menedzsment célkitűzéseitől függ. Ezek együttes hatásaként például a numerikus kontroll elterjedése az Egyesült Államok gépkereskedelmében nem gyakorolt érdemleges befolyást az ágazat általános képzettségi színvonalára. Előfordul bizonyos képességekkel szembeni követelmények csökkenése is. Így például az elektronikus képletapogató rendszer alkalmazásával zuhanásszerűen csökken a pénztárosok megfigyelőképességével szemben fennálló követelmény. Más tanulmányok a német feldolgozóiparban végbement dequalifikációról és képzettségi polarizációról tanúskodnak. A nagyszámú esettanulmány eredményeinek összegzése alapján a kutató mindenekelőtt a polarizációs tendenciák jövőbeli erősödését várja. (Howell [1995] 28. o.)

Napjainkban a műszaki fejlődés hatásaként mind a három tendencia, a dequalifikáció, a magasabb képzettség iránti igény növekedése és a polarizációs tendencia is érvényesül, de az összhatás kétségtelenül a magasabb képzettség iránti kereslet erőteljes növekedése. A foglalkoztatottak átlagos képzettségi színvonala meglehetősen gyors ütemben nő. Ez azonban nem csak a termelésben végbemenő technológiai változások következménye.

A különböző szakmai-képzettségi kategóriákra gyakorolt hatás

Közhelynek számít, hogy a képzetlen vagy alacsonyan képzett dolgozók elhelyezkedési lehetőségei a műszaki fejlődéssel párhuzamosan romlanak, és különösen a komputerizálás előrehaladásával csökken az alacsony képzettséggel betölthető munkahelyek száma. Az információs technika a nyolcvanas években kezdte átalakítani a fejlett országok munkahelyeit, jelentősen megváltozott a munkaerő iránti kereslet képzettség szerinti szerkezete, a képzetlen vagy alacsony képzettségű munkaerő iránti kereslet nagyon megcsappant. Az átalakulás más következményekkel járt az Egyesült Államokban és másokkal Európában. Az Egyesült Államokban az alacsony képzettségűek reálbére jelentősen csökkent, és ennek nyomán a bérskála széthúzódott, a kereseti egyenlőtlenségek nagymértékben fokozódtak, miközben nagy tömegű új, csupán alacsony képzettséget igénylő munkahely is létrejött, mindenekelőtt a szolgáltatásokban. Európában, ahol a bérek sokkal rugalmatlanabbak, az alacsony képzettségűek nagymértékben váltak munkanélkülivé, ami részben magyarázza a munkanélküliség gyors általános növekedését is. A munkanélküliségnek ez a megnövekedése sem tulajdonítható csupán a technológiai változásoknak, abban az általános gazdasági feltételek rosszabbodása (olaj-, illetve nyersanyagár-robbanás, cserearányromlás stb.) és a munkahelyteremtést meglehetősen háttérbe szorító gazdaságpolitikai szemlélet is szerepet játszott.

A végbemenő technológiai változások kétségtelenül a magasabban képzetteknek kedveznek. A legmagasabban képzett munkaerő egyes csoportjai iránt óriási a kereslet a kínálathoz képest. Különösen a komputerizálással kapcsolatos technológiai változások hatnak így. Az automatizálás, a komputerizálás azonban nem csupán az alacsony képzettséggel betölthető munkahelyeket fenyegeti. A legegyszerűbb, ismétlődő, könnyen modellezhető feladatokkal kezdődött, de fokozatosan áttérjed az egyre bonyolultabbakra. Az informatika fejlődése nemcsak a tanulatlan, hanem a tanult munkásokat és a magasan

képzett szakembereket is növekvő számban teszi feleslegessé. Az amerikai vezetési társaság felmérésében részt vett munkaerő csupán 8 százalékát kitevő középvezetők a munkahelyvesztés 19 százalékát szenvedték el a kilencvenes évek elején. (The Economist, 1994. március 12. 20. o. Igaz, nem csak a műszaki változások következtében, a szervezeti változások is belejátszottak.) Számos közlemény ad számot művezetők, üzemvezetők feleslegessé válásáról. A távközlési rendszerek tökéletesedésével az üzemen vagy a cégen belüli információáramlás nélkülük is megoldható. Ennek következményeként Franciaországban a nyolcvanas évek folyamán erősen csökkent a művezetői munkakörben foglalkoztatottak száma (Castagnos [1990] 17. o.).

A képzett munkások, dolgozók iránti kereslet inkább csak relatíve – az alacsonyan képzettekhez viszonyítva – nő, abszolút mértékben nem feltétlenül. Ugyanakkor a múlt-hoz képest megváltozott az egyes szaktudásfajták piaci értékelése. Mivel a legmodernebb technológia körülményei között a szükséges ismeretek már nem egy-egy szűk szakmához, hanem inkább szakmacsaládhoz, szakmacsoporthoz kapcsolódnak, az új technológia a magas szintű szakképzettséget is leértékelheti, ha az szűk körű. Az általános intelligenciát, problémamegoldó képességet, rugalmas alkalmazkodást, az új iránti fogékonyságot többre értékeli a szűk körű, speciális szakismereteknél.

Mint már szó volt róla: a magasabb képzettség iránti nagyobb kereslet nemcsak az egyes tevékenységi területeken belüli technológia fejlődéséből fakad, hanem a különböző tevékenységi területek súlyának az egymáshoz viszonyított eltolódásából is – a „tudásigényesebb” területek javára. Így ebben az irányban hat a nem termelő szféra (oktatás, egészségügy, kultúra, szociális ellátás, tudomány stb.) szélesedése, de például az iparon belül is a nem termelő dolgozók iránti kereslet növekedése is.

Az új technológia terjedése általában fokozatos, a nagy tömegeket érintő hirtelen változások a képzettség szerinti igényekben ritkák. Az új technológia önmagában, rövid idő alatt nem változtatja meg jelentősen az igényelt képzettségi színvonalat, az egyes foglalkozások, szakmák tartalmában és súlyában azonban nagy eltolódások mennek végbe. Ennek ellenére a szoros értelemben vett technológiai munkanélküliség ritkán széles körű.

A szükséges képzettséget nagymértékben az alkalmazott technológia határozza meg. Erre, illetve ennek alkalmazási módjára viszont a menedzsment szemlélete mindig rányomja a bélyegét. Egy, a numerikus vezérlésű szerszámgépek terjedését és ennek hatását Nagy-Britanniában és Japánban vizsgáló kutatócsoport arra a következtetésre jutott (Gann–Senker [1993] 4. old.), hogy míg Japánban az új gépek fejlesztéséhez és alkalmazásához jelentős szempont a gépkezelő ismereteinek a hasznosítása, Nagy-Britanniában gyakran éppen ellenkezőleg, e tudás feleslegessé tétele, a szakmunkások alkalmazásának kiküszöbölése az automatizálás egyik fő célja. Ezt támasztják alá a két ország építőiparában a robotok alkalmazása során szerzett tapasztalatok is. Japánban viszonylag egyszerű, de a gépkezelő készségeire, ismereteire is támaszkodó robotokkal igyekeznek megvélni az építőipari munka termelékenységét és visszaszorítani az ismétlődő, veszélyes vagy különösen terhes munkákat (a kutatások kb. 80 százaléka itt egy feladatkört helyettesítő robotok kifejlesztését célozza). Nagy-Britanniában ezzel szemben sokkal drágább, bonyolultabb építőipari robotokat fejlesztenek ki, lehetőség szerint feleslegessé téve a szakmunkás tudását, helyi tapasztalatait és ítélőképességét. A kutatók szerint nem elhanyagolható mértékben a menedzsment eltérő hozzáállásának a következménye, hogy az angolszász országokban lényegesen gyakoribb a technológiai innovációt követő dequalifikáció, mint Japánban, Svédországban vagy Németországban.

Ami a különböző technikai színvonalú ágazatok létszámának alakulását illeti, az OECD országainak feldolgozó iparában 1970 és 1993 között csak a high-tech szektor mutatott fel – bár nem folyamatos, de végül is jelentős – létszámnövekedést, szűken 10 százalékpontot. Azonban a kilencvenes évek eleje óta itt is csökkent a foglalkoztatottak száma. A

közepes műszaki szintű ágazatokban ingadozott a létszám, 1990-ben valamivel az 1970. évi szint alatt helyezkedett el. Az alacsony technológiai szintű ágazatokban pedig még jobban, a feldolgozó ipar egészénél lényegesen nagyobb mértékben csökkent. (Potratz-Widmaier [1996] 8. o.)

Az a remény, hogy a high-tech ágazatok viszonylag gyors létszámnövekedésén keresztül olyan foglalkoztatásnövekedés érhető el, amely kompenzálni képes a közepes és az alacsony műszaki szintű ágazatok létszámcsökkenését, illúzióknak bizonyul. A high-tech ugyanis egy meglehetősen szűk területre korlátozódik, ugyanakkor nem munka-, hanem tőkeigényes, és a termelés, illetve munkaszervezés szempontjából is élenjáró. Ennélfogva foglalkoztatásának csak korlátozott bővítésére képes, esetleg még erre sem.

Képzettség és munkanélküliség

Az alacsonyan képzettek körében szinte mindig, mindenütt nagyobb a munkanélküliség, mint a magasán képzettek között. Ezt főképp két tényezőre vezetik vissza a szakértők. Egyrészt az újonnan iparosodó alacsony bérű országok versenyére, ami – érthető módon – elsősorban az alacsonyan képzett dolgozók munkahelyét veszélyezteti; másrészt a képzetlen, illetve alacsony képzettségű munkaerő alkalmazását egyre inkább feleslegessé tevő modern technológiára. Minden jel arra mutat, hogy a kettő közül – legalábbis egyelőre – a második a meghatározó jelentőségű, az újonnan iparosodó, alacsony bérű országok versenyének a szerepe sokkal kisebb az általunk vizsgált terület szempontjából. A technológiai átalakulás legfőbb vesztesei kétségtelenül a legkevésbé képzettek. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy az új technológia bevezetése során elsőként ők veszítik el munkahelyüket, inkább azt, hogy amennyiben elveszítik, rendkívül nehezen találnak maguknak újat.

A magasán képzettek foglalkoztatásának a foka általában lényegesen nagyobb, mint az alacsonyan képzetteké, őket kevésbé sújtja a munkanélküliség, és ha mégis elvesztik munkahelyüket gyorsabban találnak maguknak újat. (Lásd az 1. és a 2. táblázatot.)

A felmérés eredményei szerint a vizsgált 20 magasán fejlett országban 1992-ben a 25 és 64 év közötti népesség 7,6 százaléka volt munkanélküli, ezen belül azonban a csak elemi iskolát vagy csak a középiskola alsó tagozatát végeztek 10,5 százaléka, a középiskolát végeztek 7,2 százaléka, a főiskolát végeztek 4,9 százaléka, míg az egyetemet végezteknek csupán 3,8 százaléka. A 20 ország közül csak egyben, Svájcban volt magasabb a munkanélküliség az egyetemet végeztek, mint a középiskolát vagy a főiskolát végeztek körében.

Hasonló tendenciáról tanúskodik a 3. táblázat, mely nyolc OECD-ország férfi munkavállalóinak 1971 és 1993 közötti képzettségi szint szerinti munkanélküliségi adatait tartalmazza. Itt Olaszország kivételével az alacsonyan képzettek munkanélküliségi rátája mindenütt lényegesen magasabb, mint a magasán képzetteké.

Más kutatók lényegesen lazább kapcsolatot találtak. Bourdon a felsőfokú diplomával rendelkezők munkanélküliséggel szembeni védettségének a számszerűsítésére 16, túlnyomó részben gazdaságilag magasán fejlett ország diplomásainak a munkanélküliségi rátáját az adott ország egészének munkanélküliségi rátájához viszonyította (lásd a 4. táblázatot). Az eredmény: a vizsgált országok több mint egyharmadában (16-ból 6-ban) a felsőfokú diplomával rendelkezők munkanélkülisége nagyobb volt a teljes lakosságénál.

A 4. táblázat adatai is megerősítik, hogy a magasabb képzettségűek védettsége a munkanélküliséggel szemben csak viszonylagos – csak az alacsonyabb képzettségűekkel szemben áll fenn –, és ez is erősen korlátozott. Németországban például a munkanélküliek 50 százaléka szakmai képzettséggel rendelkezik. (Görgens [1996] 180. o.) Sok országban a

1. táblázat
A munkanélküliség rátája képzettségi szint szerint 1992-ben
(25–64 éves korú népesség)

Ország	Elemi iskola és középiskola alsó tagozat	Középiskola felső tagozat	Felsőfokú, nem egyetemi végzettség	Egyetemi végzettség	Összesen
<i>Észak-Amerika</i>					
Kanada	15,1	9,7	9,0	5,2	10,0
Egyesült Államok	13,5	7,2	4,6	2,9	6,6
<i>Csendes-Óceán térsége</i>					
Ausztrália	11,2	8,9	5,7	4,4	8,8
Új-Zéland	11,2	8,5	4,6	3,7	8,0
<i>Európai Közösség</i>					
Belgium	13,0	4,7	2,3	2,2	7,8
Dánia	15,6	9,2	5,8	4,8	10,6
Franciaország	12,1	7,4	4,6	4,4	8,8
Németország	8,9	6,4	4,5	3,7	6,2
Írország	19,8	9,3	5,8	3,3	13,5
Olaszország	7,3	8,2	?	6,0	7,4
Hollandia	8,0	4,7	?	3,9	5,6
Portugália	5,3	4,5	1,9	1,8	4,9
Spanyolország	16,0	14,1	12,5	9,9	14,7
Nagy-Britannia	12,3	8,3	3,3	3,6	8,4
<i>Más európai országok</i>					
Ausztria	5,6	3,2	?	1,3	3,6
Finnország	14,9	12,1	5,7	3,4	11,4
Norvégia	7,1	4,9	2,8	1,8	4,6
Svédország	4,6	4,3	2,3	2,0	3,8
Svájc	3,5	2,2	2,3	3,0	2,5
Törökország	5,1	6,7	?	4,1	5,2
<i>Az országok átlaga</i>	10,5	7,2	4,9	3,8	7,6

Forrás: Education... [1994] 228. o.

magas képzettségű fiataloknak vannak elhelyezkedési nehézségeik, és ezek nagyobbak, mint néhány évtizeddel ezelőtt voltak. A munkahelykeresés, a stabil munkahely megtalálásának az időigénye jelentősen meghosszabbodott. (Vimont [1996] 303. o.) Az Egyesült Államokban a nyolcvanas évek eleje óta a fehérgallérosok munkanélküliségi rátája sokkal gyorsabban növekedett, mint a kékgallérosoké, és az ütemkülönbség növekvő. (Business Week, 1994. február 28., 22. o.)

Szembetűnően megnőtt a tanulók részaránya a tartósan munkanélküliek között. Franciaországban súlyuk 1979 és 1987 között 11 százalékról 20 százalékra emelkedett (Frémeaux [1991]). Az NSZK-ban a nyolcvanas évek végén a tartós munkanélkülieknek is közel a fele szakképzett volt. Az Egyesült Államokban is növekvő a magasabban iskolázott tartósan (több mint 26 hét elteltével is) munkanélküliek aránya. 1995-ben a tartósan munkanélküliek 20,6 százaléka menedzser vagy diplomás foglalkozású volt (Levin-Waldman [1997] 112. o.) Egyes megfigyelések arról adnak számot, hogy a felsőfokú (legalább főiskolai) végzettségűek nagyobb arányban képviseltetik magukat a tartósan munkanélküliek között, mint a rövid ideje munkanélküliek. (Uo. 115. o.)

Úgy tűnik, a tömegkommunikáció néha eltúlozza a szakképzettség hiányának a szere-

2. táblázat
A munkanélküliség rátája képzettségi szint szerint 1992-ben
(25–34 éves korú népesség)

Ország	Elemi iskola és középiskola alsó tagozat	Középiskola felső tagozat	Felsőfokú, nem egyetemi végzettség	Egyetemi végzettség	Összesen
<i>Észak-Amerika</i>					
Kanada	20,9	11,9	10,3	6,5	11,9
Egyesült Államok	17,9	8,9	5,7	3,0	8,2
<i>Csendes-Óceán térsége</i>					
Ausztrália	14,7	8,7	5,8	3,7	10,0
Új-Zéland	16,0	8,2	5,6	5,0	10,3
<i>Európai Közösség</i>					
Belgium	14,8	6,3	3,1	3,4	8,6
Dánia	23,0	10,5	7,2	7,8	13,6
Franciaország	18,0	9,5	5,6	6,8	11,3
Németország	10,2	6,1	4,6	4,3	6,1
Írország	25,6	9,7	6,4	5,0	15,0
Olaszország	12,9	14,1	?	17,2	13,7
Hollandia	8,8	4,2	?	5,2	5,8
Portugália	6,6	6,0	2,7	5,5	6,1
Spanyolország	23,7	18,7	16,7	17,5	21,1
Nagy-Britannia	21,2	9,8	3,8	3,8	10,2
<i>Más európai országok</i>					
Ausztria	6,6	2,6	?	2,2	3,3
Finnország	21,5	13,3	8,1	6,6	13,4
Norvégia	12,5	7,4	4,1	2,8	6,8
Svédország	9,6	6,4	3,2	3,7	6,1
Svájc	4,5	2,7	2,7	4,8	3,1
Törökország	7,7	8,0	?	6,9	7,7
<i>Az országok átlaga</i>	14,8	8,7	6,0	5,9	9,6

Forrás: Education... [1994] 230. o.

pét a tartós munkanélküliségben. Ez nem játszik benne olyan mértékben domináns szerepet, mint ahogy az a köztudatban él. Újabb kutatási eredmények elsősorban a gyenge egészségi állapotra, a különböző pszichés rendellenességekre, magatartási zavarokra, valamint az idősebb korra hívják fel a figyelmet. (The Economist, 1994. március 12., 20. o.)

Ha az 1. és 2. táblázat adatait összevetjük, szembeűnik, hogy a munkanélküliség, képzettségi szint szerinti mértékei nagyobbak a fiatalok (a 25 és 34 év közöttiek), mint az idősebbeket is magában foglaló 25 és 64 év közöttiek között. Ez azzal függ össze, hogy a hosszabb szakmai tapasztalat bizonyos fokig ellensúlyozhatja az alacsonyabb képzettséget. Egy alacsonyabb képzettségű, de hosszabb gyakorlattal rendelkező személy elhelyezkedési lehetősége adott esetben nagyobb lehet, mint egy magasabb képzettségű, de kisebb gyakorlattal rendelkezőé. Részletesebb adatok azt mutatják, hogy a 45–54 éves, középfokú végzettséget meghaladó, de egyetemi végzettséggel nem rendelkező munkavállalók átlagos munkanélküliségi rátája 1992-ben szinte megegyezett a 25–34 éves, egyetemi végzettségűekével. (Education... [1994] 227. o.) A képzettségi szint különösen erősen a fiatalok elhelyezkedési lehetőségét és munkahelyi biztonságát befolyásolja.

3. táblázat
A férfiak képzettség szerinti munkanélküliségi rátája
(százalék)

Megnevezés	1971–1982	1983–1990	1991–1993
<i>Németország</i>	3,1 ^a	5,6	4,1
Magas képzettségűek (1)	1,7	3,1	2,2
Alacsony képzettségűek (2)	6,4	13,0	10,7
(2)/(1)	3,8	4,2	4,9
(2) – (1)	4,7	9,9	8,5
<i>Olaszország</i>	7,7	11,2	11,2
Magas képzettségűek (1)	12,2	13,1	12,5
Alacsony képzettségűek (2)	4,6	7,3	7,5
(2)/(1)	0,38	0,55	0,6
(2) – (1)	-7,6	-5,8	-5,0
<i>Hollandia</i>	6,3	10,0	6,8
Magas képzettségűek (1)	3,2	5,7	5,0
Alacsony képzettségűek (2)	7,0	14,0	9,9
(2)/(1)	2,2	2,5	2,0
(2) – (1)	3,8	8,3	4,9
<i>Spanyolország</i>	8,9	16,9	15,1
Magas képzettségűek (1)	6,2	9,9	9,0
Alacsony képzettségűek (2)	10,6	19,6	20,0
(2)/(1)	1,7	2,0	2,2
(2) – (1)	4,4	9,7	11,0
<i>Svédország</i>	2,4	2,5	5,8
Magas képzettségűek (1)	1,0	1,1	2,8
Alacsony képzettségűek (2)	2,9	3,3	6,9
(2)/(1)	2,9	3,0	2,5
(2) – (1)	1,9	2,2	4,1
<i>Nagy-Britannia</i>	5,0	9,0	10,8
Magas képzettségűek (1)	2,4	4,4	6,2
Alacsony képzettségűek (2)	7,5	15,9	17,1
(2)/(1)	3,1	3,6	2,6
(2) – (1)	5,1	11,5	10,9
<i>Kanada</i>	6,8	9,1	11,5
Magas képzettségűek (1)	2,5	3,9	5,1
Alacsony képzettségűek (2)	8,3	11,9	16,1
(2)/(1)	3,3	3,1	3,2
(2) – (1)	5,8	8,0	11,1
<i>Egyesült Államok</i>	4,9	6,2	6,0
Magas képzettségűek (1)	2,0	2,4	3,0
Alacsony képzettségűek (2)	7,8	11,3	11,0
(2)/(1)	3,9	4,7	3,7
(2) – (1)	5,8	8,9	8,0

^a1975 – 1982.

Forrás: Nickell–Bell [1996] 303. o.

4. táblázat

A felsőfokú végzettségűek munkanélküliségi rátája az egész népesség rátájának százalékában
(az 1989 és 1991 közötti átlag növekvő sorrendjében)

Ország	Férfiak	Nők	Összesen
Franciaország	37	32	35
Finnország	54	70	59
Japán	55	78	64
Hollandia	64	78	70
Nagy-Britannia	74	72	73
Belgium	67	90	74
Svédország	78	83	80
NSZK	80	96	82
Ausztria	97	78	90
Norvégia	73	114	90
Ausztrália	102	105	103
Kanada	108	109	108
Egyesült Államok	120	113	118
Spanyolország	121	138	128
Olaszország	137	123	131
Görögország	152	189	163

Forrás: Bourdon [1996] 9. o.

Túlképztség a láthatáron?

Napjainkban nem ritka jelenség a magasán fejlett országokban a túlképztség, a munkahelyeknek a szükségesnél magasabb képzettségűekkel való betöltése. A diplomások egyre nagyobb része nem talál képzettségének, tudásának megfelelő munkahelyet sem Európában, sem az Egyesült Államokban. Azoknak a felsőfokú végzettségűeknek az aránya, akik munkahelyüket a tradicionálisan megkívántnál magasabb képzettséggel töltik be, két évtized alatt a duplájára nőtt az Egyesült Államokban, és a kilencvenes évek elején 20 százalékot tett ki. (The Economist, 1994. január 15., 27. o.) Hasonló tendencia figyelhető meg Nagy-Britanniában is. Itt a nyolcvanas években a megkérdezett diplomásoknak csak 66 százaléka érezte úgy, hogy hasznosítani tudja megszerzett tudását. (Dolton [1997] 714. o.) Különösen nagy volt a túlképztség a bankszektorban.

Minden jel arra mutat, hogy a megszerzett diploma és a gyakorolt tevékenység egymástól való elszakadása nem csupán időleges, konjunkturális jelenség a magasán fejlett országokban. A diploma megszűnt útlevét lenni a biztonságba. Úgy tűnik, megvalósul Schumpeternek a Kapitalizmus, szocializmus és demokrácia című művében szereplő prófécia, hogy a felsőfokú oktatást ösztönző és kiterjesztő kapitalizmus végül is értelmiségi túltermeléshez vezethet. Nem egyedülálló az a szakértői vélemény, amely szerint az ezredfordulóra sok egyetemmet végzett diplomásnak kell munkásként vagy irodai alkalmazottként megkeresnie a kenyerét. (Mayol [1997] 41. o.) Ez viszont annyit jelent, hogy a magasabb képzettségűek az alacsonyabb képzettségűek rovására jutnak munkahelyhez, elfoglalva azokat az állásokat, amelyek betöltéséhez az utóbbiak képzettsége is elegendő lenne. „A jobb iskolai végzettség úgy javítja az azzal rendelkezők elhelyezkedési esélyeit, hogy általában (hosszú távú trendeket nézve) rontja azokét, akiknek alacsonyabb az iskolai végzettsége.” (Molnár-Szegő [1997] 31. o.)

Az esetenkénti „túlképztség” jelensége szorosan összefügg azzal, hogy a képzettség

növekedése nemcsak a munkavégzésnek a műszaki adottságok változásából fakadó követelménye. Nemcsak a munkahelynek, az életnek tanulunk – hangozhat a klasszikus tétel parafrázisa. A magasabb iskolázottság szükséges a modern társadalom szövevényeiben való mindennapi eligazodáshoz, a civilizáció vívmányainak a használatához és a kultúra gyümölcseinek az élvezetéhez is. Elsősorban az iskolázás teszi lehetővé azoknak az ismereteknek a megszerzését, képességeknek a kibontakozását, melyekkel gazdagabbá, tartalmasabbá tehetjük életünket. A társadalmi előrehaladás, az elérhető rang is nagymértékben ennek a függvénye. A családok főképp három céllal igyekeznek minél magasabb szinten iskoláztatni gyermeküket: gazdasági céllal (jól jövedelmező foglalkozás); kulturális céllal (műveltség) és társadalmi érvényesülési céllal (felemelkedés a társadalmi ranglétrán).

Az ilyen indítékokból megnövekedett iskolázottsági szint azután visszahat a munkahelyi igényekre, megnöveli azokat. Ha lehetősége van a válogatásra, a munkáltató általában a magasabb képzettségű dolgozót választja, ugyanazt a munkafeladatot magasabb képzettségűvel végezteti. Olyan munkahely betöltéséhez is közép- vagy felsőfokú végzettségűeket keres, amihez ez nem feltétlenül szükséges. Az okok kézenfekvők: az iskolázottabb dolgozó fegyelmezettebb, jobban tud alkalmazkodni a változó körülményekhez, tanulékonyabb stb. Különösen a személyi szolgáltatások körében találhatunk számos olyan szolgáltatást, amelynél az igénybevevők iskolázottságának a növekedése szinte automatikusan vonja maga után a szolgáltatást végzőkkel szembeni magasabb igényeket. Ha a vendégek nagy része felsőfokú végzettségű, akkor a velük „csevegő” viszonyban lévő fodrásznak is legalább középiskolai végzettséggel kell rendelkeznie.

Napról napra tanúi vagyunk a tanulmányi idő meghosszabbodásának mind a közép-, mind a felsőfokú oktatásban. Ezt elsősorban a szükséges ismeretek körének a szélesedése okozza. De szerepet játszik benne az elhelyezkedési lehetőségek rosszabbodása, latens módon közreműködik valamiféle parkolópálya-effektus is. Az iskola (főiskola, egyetem) padjaiban tanuló kivárni az elhelyezkedési lehetőséget természetesen sokkal kedvezőbb, mint munka nélkül, súlyos veszélyeknek kitéve csellengeni. Kérdés azonban, hogy ez valóságos megoldás-e.

Széles körben elfogadott nézet, hogy a munkanélküliség elsősorban a munkavállalók megfelelő képzésével mérsékelhető, hogy a legtöbbet ígérő megoldás az alacsony képzettségű dolgozók szakmai tudásának a növelése. Ezzel kapcsolatban sok az illúzió és a pótcselekvés.

Többé-kevésbé minden gazdaságilag fejlett országban hiány van a magasán képzett szakemberek bizonyos típusaiból, de az alacsony képzettségűek között ennél sokszorosan nagyobb a felesleg. Következésképp: ha sikerülne is valamennyi alacsony képzettségűt alkalmassá tenni a magasabb képzettséget igénylő munkák végzésére, akkor is sokan maradnának munka nélkül. A szakképzés vagy az átképzés megoldást jelent strukturális munkanélküliség esetén, amikor egyes foglalkozásokban felesleg, másokban pedig hiány van, de nem orvosság a globális munkanélküliségre, amikor a szabad munkahelyek száma összességében kevés. Az oktatás magas színvonala önmagában sehol sem szünteti meg a munkanélküliséget. A súlyos munkanélküliségtől szenvedő olyan európai országok, mint Franciaország vagy Németország oktatási rendszere közismerten kiváló, a fele akkora munkanélküliségű Egyesült Államokénak közel sincs ilyen jó híre.²

A képzetlen vagy egészen alacsony képzettségű munkanélküliek számára szervezett szaktanfolyamok egy része sok országban inkább csak a statisztikát, semmint a résztve-

² Az Egyesült Államok képzettségi színvonalát (azt is) mindenekelőtt a polarizáltság jellemzi. A lakosság jelentős része képzetlen, alkalmatlan a modern technika működtetésére, a másik oldalon viszont ott vannak a kiválóan képzett magas szintű szakemberek milliói. Ez utóbbiban persze a magas színvonalú saját egyetemi oktatás mellett az agyelszívás is lényeges szerepet játszik.

vők elhelyezkedési lehetőségeit javítja. Az utóbbi célt szolgáló kormányzati programok – ha csak nem élveznek különösen nagy anyagi támogatást – rendszerint igen szerény eredménnyel zárulnak. Úgy tűnik, hogy az elemi ismeretek hiányát eredményesebb megfelelő színvonalú gyermekkori, ezen belül kisgyermekkori gondozással megelőzni, mint felnőtt korban pótolni. (Bár ez utóbbi sem nélkülözhető.) A tartós munkanélküliség elleni küzdelmet az óvodában kell kezdeni a hátrányos helyzetű, adottságú gyermekek fokozott gondozásával.

Speciális nehézségekkel jár az idősebb munkanélküliek szakmai „karbantartása”: ők gyakran nem azért nem tudnak elhelyezkedni, mert képtelenek a szükséges új ismeretek elsajátítására, hanem mert a munkáltatók nem hajlandók képzésükbe pénzt fektetni. Az már kevésbé térül meg.

Mint már szó volt róla, az elhelyezkedni nem tudó fiatalok számára a felsőfokú tanulmányok nemegyszer a parkoló pálya szerepét töltik be. Az egyik felsőfokú intézmény elvégzése után tanulmányaikat egy másodikban, majd esetleg még egy harmadikban is folytatókat nem mindig csak érdeklődési körük szélesedése hajtja.

Míndezen persze nem jelenti, hogy az oktatás ne töltene be elsősorúan fontos szerepet a gazdaság egészének a fejlődésében és így a foglalkoztatási egyensúly megteremtésében is. A globalizálódó világban a munkanélküliség visszaszorításához mindenekelőtt a nemzetközi szinten versenyképes, rentábilisan működtethető munkahelyek kellene, amihez viszont megfelelően képzett, korszerű tudással felvértezett munkaerőre van szükség. Továbbá: a munkanélküliség legsúlyosabb formája, a tartós munkanélküliség alakulása szempontjából nemcsak a munkanélküliek összlétszámának van jelentősége. Az is eredmény, ha csak időlegesen is, de helyet cserél a munkanélküliség, ha nem tapad végzetesen ugyanazokhoz a személyekhez, véglegesen kiszorítva őket a hasznos tevékenységet folytatók társadalmából. Ebben viszont segíthet az időnkénti „felzárkóztató” képzés.

Az általános és szakmai képzés körének szélesítése és színvonalának emelése nélkülözhetetlen része a munkanélküliség elleni küzdelemnek, de önmagában nem megoldás. Nem ellensúlyozhatja sem a vállalati vezetés gyenge távlati és napi munkáját, sem az országos gazdaságpolitika hibáit.

Utószó – paradigmaváltás felé?

A második világháborút követően a hetvenes évek elejéig, a keynesi gondolkodás hatotta át a magasan fejlett országok gazdaságpolitikáját. E szerint a modern gazdaságban a termelés és ennek megfelelően a foglalkoztatás alapvetően a kereslettől függ, és a foglalkoztatás növekedése a keresletet növelő céltudatos állami intervencióval érhető el, miközben a kereslet szintjének a fenntartása érdekében az államháztartás deficitje is vállalható. Ebben az ún. aranykorban az árak, a bérek és a profit szabályozásában, az állam fiskális, hitel- és jóléti politikájában szociális konszenzus érvényesült, amely garantálta a tömegek minimális életszínvonalát, és fenntartotta az összkereslet szintjét. Több jóléti állam képes volt a teljes foglalkoztatásra, az Európai Közösség országai a munkanélküliség mértékét – a súrlódásos munkanélküliség szintjéhez közelítve – három százalék alá tudták szorítani, miközben az infláció is elviselhetően alacsony volt.

A hetvenes években azonban, a stagfláció megjelenésével, a stagnálás és az infláció egymás mellett létezésével, a keynesi gazdaságelmélet számára megoldhatatlan helyzet alakult ki. A stagnálásnak a szokásos eszközökkel való kezelése súlyosbította az inflációt, az infláció pedig a gazdasági pangást. Mindezek hatására a keynesi gazdaságpolitika helyét a monetarista felfogás foglalta el. Ez a munkanélküliség alakulásában a meghatározó szerepet a költségvetési fegyelemnek és ennek érdekében a bérek és a szociális

járulékok színvonalának tulajdonítja, amit igyekeznek leszorítani. Tagadja az állami intervenciók politika pozitív hatását a munkanélküliségre, e helyett a rugalmasabb munkajogot (az elbocsátás védelemtől a munkaidő szabályozásig) és általában a „több piacot a munkapiacra” elv érvényesítését igényli. A teljes foglalkoztatás megvalósítását lehetetlennek és egyúttal nem kívánatosnak tartja.

A monetarista felfogást követő országok – ezen belül az Európai Unió országai – gazdaságpolitikájuk középpontjába a pénzügyi egyensúly biztosítását, az eladósodás és az infláció megfékezését állították. Ebben jelentős sikereket is értek el, az inflációt a nyolcvanas években sok országban sikerült minimálisra csökkenteni, a munkanélküliséget azonban nem tudták megfékezni. Ez a rendszer Achilles-sarka. A jórészt az amerikai példa nyomán végrehajtott dereguláció, a munkapiac fokozott rugalmasítása, „piacosítása” nem vezetett a kívánt eredményre, a foglalkoztatási egyensúly megbomlott.

A monetáris gazdaságpolitika eszköztára – úgy tűnik – nem megfelelő a munkanélküliség megfékezéséhez. De változatlan formájában, tartósan erre ma már a keynesi növekedéspolitikára sem képes. Bár a monetarista szemlélet még szilárdan uralja a terepet, de mintha egy paradigmaváltás előszelei fújdogálnának, mintha egy új „makropolitika” körvonalai sejlենének fel a láthatáron. Ez az új koncepció – megfelelően összehangolva – valószínűleg mindkét paradigma elemeit tartalmazná, keynesi keresletközpontú és monetarista elemeket egyaránt magában foglalna, mindkét nézőpontot érvényesítené. A megfelelő pénzügyi egyensúly ugyanis elengedhetetlen feltétele az eredményes keresleti politikának, súlyos infláció vagy eladósodás mellett nincs egészséges fejlődés. Másrészt viszont a reálbér és a szociális juttatások csökkentése nem lehet alapvető eszköze a foglalkoztatáspolitikának. Csupán megszorításokkal, „spórolással” nem sokra lehet menni. A pesti kereskedők század eleji jelmondata így szól: „Nicht sparen, verdienen”! („Nem spórolni, keresni”!). Ez mára sem vesztette el teljesen az érvényét. Ugyanakkor nélkülözhetetlen a munkapiac működésének esetenkénti állami korrekciója és egy új, megreformált érdekegyeztetési rendszer is. Továbbá a súlyos munkapiaci egyensúlyhiányt pusztán munkapiaci eszközökkel nem lehet leküzdeni, ahhoz a gazdaságpolitika egészének a betétele szükséges.

Hivatkozások

- ALIC, A. [1986]: Employment and job creation impacts of high technology. What can be learned from the US example? Futures, augusztus.
- BALDWIN, J.–DIVERTY, B.–SABOURIN, D. [1995]: Technology Use and Industrial Transformation: Empirical Perspectives. Research paper No. 75. Anatical Studies Branch, Statistics Canada.
- BERMAN, E.–BOUND, J.–GRILICHES, Z. [1994]: Changes in Demand for Skilled Labor Within U.S. Manufacturing: Evidence from the Annual Survey of Manufacturers. Quarterly Journal of Economics, június, 367–397. o.
- BICHOT, J. [1996]: Rationner le travail? Chroniques économiques, július 15.
- BOISSONNAT, J. [1996]: L’absurde débat entre monnaie et emploi. Sociétal, november.
- BOURDON, J. [1996]: Les études supérieures assurent-elles une protection contre le chômage? Une comparaison internationale. Problèmes économiques, május 15.
- BROUWER, E.–KLEINKNECHT, A.–JEROEN, O.–RAIJNEN, N. [1993]: Employment growth and innovation at the firm level. An empirical study. Journal of Evolutionary Economics, 3.
- CASTAGNOS, J. C. [1990]: Technologie et formation continue: l’amorce d’une relation stratégique. Economies et Sociétés, 11.
- DAVIONE, T. [1996]: De l’avenir du travail. Revue Economique et Sociale, 4.
- DOLTON, P.–GREENWAY, D.–VIGNOLES, A. [1997]: „Whither Higher Education?” The Economic Journal, május.
- EDUCATION...[1994]: Education at a Glance. OECD Indicators, Párizs.

- FALUSNÉ SZIKRA KATALIN [1996]: Műszaki fejlesztés és foglalkoztatás. Az iparilag magasan fejlett országok tapasztalatai. OMFB-tanulmány.
- FALUSNÉ SZIKRA KATALIN [1996]: Műszaki fejlesztés és foglalkoztatás. Vezetéstudomány, 10.
- FÓTI KLÁRA [1993]: A munkanélküliség kezelésének tapasztalatai Nyugat-Európában. Munkaügyi Szemle, 9. sz.
- FÖLDES KÁROLY [1997]: Az európai munkanélküliség tényei és összefüggései. Kézirat.
- FRÉMEAUX, H. [1991]: Les chomeurs de longue durée: Problèmes économiques, június.
- GANN, D.–SENKER, P. [1993]: Construction robotics: technological change and work organization. New Technology, Work and Employment, 1.
- GÖRGENS, E. [1996]: Aktive Arbeitsmarktpolitik. WIST Heft, április.
- HAMES, L. [1993]: Technischer Fortschritt. Arbeitslosigkeit und Technologie-politik, Bécs.
- HERMANN, C. [1997]: Zum Zusammenhang von Wachstum und Beschäftigung. WSI Mitteilungen, 5.
- HOWELL, D. R. [1995]: Collapsing Wages and Rising Inequality: Has Computerization Shifted the Demand for Skills? Challenge, január–február.
- IFO [1981]: Analyse der strukturellen Entwicklung der deutschen Wirtschaft. Strukturberichterstattung 1980. Berlin–München.
- KUTTNER, R. [1997]: The Limits of Labor Markets. Challenge, május–június.
- LAPID, K. [1996]: A K+F stratégia és foglalkoztatáspolitikai az Egyesült Államokban. Kézirat.
- LEVIN-WALDMAN, O. [1997]: Unemployment Insurance for a New Age. Challenge, március–április.
- MATZNER E.–SCHETTKAT R.–WAGNER M. [1990]: Labour Market Effects of New Technology. Futures, szeptember.
- MAYOL, P. [1997]: La vérité sur le chômage des jeunes. Sociétal, május.
- MEYER, F.–KRAHMER, V. [1992]: The Effects of new Technologies on Employment. Econ. Innov. New Techn., 2.
- MOLNÁR PÉTER–SZEGŐ SZILVIA [1997]: Ifjúság – tanulás és munka a munkanélküliség fenyegetettségében. Társadalmi Szemle, 1. sz.
- MÜM [1996]: Foglalkoztatás és termelékenység. Munkaügyi Kutató Intézet. november.
- NICKELL, S.–BELL, B. [1996]: Changes in the Distribution of Wages and Unemployment. AEA Papers in OECD Countries and Proceeding, május.
- OECD [1996]: Technology, Produktivity and Job Creation. Executive Summary.
- PENN, R. [1995]: Flexibility, Skill and Technical Change in UK Retailing. The Service Industries Journal, július, 229–242. o.
- POTRATZ, W.–WIDMAIER, B. [1996]: Industrie und Innovation in Europa: Verlust von Wettbewerbsfähigkeit durch Spezialisierung? WSI Mitteilungen, 1.
- SALAMON J.-J. [1996]: Europe-États-Unis: progres technique et myopie des économistes. Futuribles, július–augusztus.
- SCHMID, G. [1996]: Reform der Arbeitsmarktpolitik. WSI Mitteilungen, 10.
- SENKER, P. [1992]: Technological change and the future of work. Futures, május.
- SINGLI, A. [1994]: Global economic changes, skills and international competitiveness. International Labour Review, 2.
- SZABÓ KATALIN–KOCIS ÉVA [1996]: Technológiai korszakhatáron. OMFB, Budapest.
- TURNHAM, D. [1993]: Employment and Development. OECD, Párizs.
- VIMONT, C. [1996]: Comment réconcilier l'Université avec l'emploi? Chroniques économiques, március.
- VISNYEVSKAJA, N. [1995]: Rinok truda – problemi i resenyije. Mirovaja Ekonomika i Mezsduarodnie Otnosenijaja, 5.
- WALTHER, H. [1996]: Zurück zur Vollbeschäftigung – aber wie? Wirtschaft und Gesellschaft, 4.
- WEINERT, G. [1996]: Beschäftigungsgipfel ohne neue Recepte. Wirtschaftsdienst, IV.